

HER & MUS

HERITAGE & MUSEOGRAPHY

NÚMERO 18 · AÑO 2017 · EDICIONES TREA · ISSN E 2462-6457

TREA

Patrimonio y política

MONOGRAFÍAS

MERCÈ GRACIA SÁNCHEZ: La utilització política del patrimoni cultural català després de la Guerra Civil ◊ **ALBERTO CASTÁN CHOCARRO:** Josep Rocarol: dibujos para la Dirección General de Regiones Devastadas desde el Campamento de Penados de Belchite ◊ **BELÉN CASTRO FERNÁNDEZ | RAMÓN LÓPEZ FACAL:** De patrimonio nacional a patrimonio emocional ◊ **MIGUEL ÁNGEL SUÁREZ SUÁREZ:** La influencia política en el patrimonio urbano de la guerra civil y en la reconciliación democrática. El caso de dos ciudades de Asturias (España): Gijón y Oviedo ◊ **LLUÍS PIBERNAT RIERA:** El patrimonio como legitimador del poder (turístico)

TEMÁTICA LIBRE

JOANA MUÑOZ MORA: La inclusión social en los museos: Comparativa entre la plataforma Apropa Cultura y la gestión del ámbito social del Área Educativa del Museo Thyssen-Bornemisza ◊ **MARÍA JOSEFA MORALES RODRÍGUEZ | ALEJANDRO EGEA VIVANCOS | LAURA ARIAS FERRER:** El patrimonio y las fuentes materiales en la práctica docente

de la Educación Primaria en la Región de Murcia ◊ **MARÍA VINENT CÁRDENAS | CAROLINA MARTÍN PIÑOL | JOSEP GUSTEMS CARNICER:** Comunicación y educación en los museos de la música en Europa

DESDE Y PARA EL MUSEO Y EL PATRIMONIO

MARIA CACHEDA PÉREZ | CLARA LÓPEZ BASANTA | ANNA TORRES FERNÁNDEZ: El programa educatiu del Conjunt rupestre de la Roca dels Moros (Cogul, Lleida): identitat, coeducació i competències per a la inclusió educativa

MISCELÁNEA

Universitat de Lleida
Departament de Didàctiques
Específiques

HER & MUS

HERITAGE & MUSEOGRAPHY

18

NÚMERO 18, OCTUBRE-NOVIEMBRE 2017

Patrimoni i política

Universitat de Lleida
Departament de Didàctiques
Específiques

TREA

HER&MUS

HERITAGE & MUSEOGRAPHY

Dirección

Joan Santacana Mestre Universitat de Barcelona
Nayra Llonch Molina Universitat de Lleida
Victoria López Benito Universitat de Barcelona

Secretaria científica

Verónica Parisi Moreno Universitat de Lleida

Coordinación del número

Tània Martínez Gil Universitat de Barcelona/CETT-UB

Consejo de redacción

Beatrice Borghi Università di Bologna
Roser Calaf Masachs Universidad de Oviedo
Laia Coma Quintana Universitat de Barcelona
José María Cuenca López Universidad de Huelva
Antonio Espinosa Ruiz Vila Museu. Museo de La Vila Joyosa
Olaia Fontal Merillas Universidad de Valladolid
Carolina Martín Piñol Universitat de Barcelona
Joaquim Prats Cuevas Universitat de Barcelona
Pilar Rivero García Universidad de Zaragoza
Xavier Rubio Campillo University of Edinburgh
Gonzalo Ruiz Zapatero Universidad Complutense de Madrid

Consejo asesor

Leonor Adán Alfaro Dirección Museológica de la Universidad Austral (Chile)
Silvia Alderoqui Museo de las Escuelas de Buenos Aires (Argentina)
Konstantinos Arvanitis University of Manchester (Reino Unido)
Mikel Asensio Brouard Universidad Autónoma de Madrid
Darko Babic Universidad de Zagreb (Croacia)
José María Bello Diéguez Museo Arqueológico e Histórico da Coruña
John Carman Birmingham University (Reino Unido)
Glòria Jové Monclús Universitat de Lleida
Javier Martí Oltra Museo de Historia de Valencia
Clara Masriera Esquerra Universitat Autònoma de Barcelona
Ivo Mattozzi Libera Università di Bolzano (Italia)
Maria Glória Parra Santos Solé Universidade do Minho (Portugal)
Rene Sivan The Tower of David Museum of the History of Jerusalem (Israel)
Pepe Serra Museu Nacional d'Art de Catalunya (MNAC)
Jorge A. Soler Díaz Marq-Museo Arqueológico de Alicante

Envío de originales <http://raco.cat/index.php/Hermus/index>

Dirección editorial **Álvaro Díaz Huici**
Compaginación Proyecto Gráfico [Alberto Gombáu]

ISSNE 2462-6457

Her&Mus. Heritage & Museography, 18

Octubre – Noviembre 2017

Coordinadora: TÀNIA MARTÍNEZ GIL

Presentación

- 5-7 Patrimonio y Política
Heritage and Politics
TÀNIA MARTÍNEZ GIL

Monografías

- 9-22 La utilització política del patrimoni cultural català després de la Guerra Civil
The political use of catalan cultural heritage after the Civil War
MERCÈ GRACIA SÁNCHEZ
- 23-40 Josep Rocarol: dibujos para la Dirección General de Regiones Devastadas desde el Campamento de Penados de Belchite
Josép Rocarol: Drawings from the Prison Camp of Belchite
ALBERTO CASTÁN CHOCARRO
- 41-53 De patrimonio nacional a patrimonio emocional
From national heritage to emotional heritage
BELÉN CASTRO FERNÁNDEZ | RAMÓN LÓPEZ FACAL
- 54-71 La influencia política en el patrimonio urbano de la guerra civil y en la reconciliación democrática. El caso de dos ciudades de Asturias (España): Gijón y Oviedo
Political influence on urban heritage of Spanish Civil War and democratic reconciliation. The case of two cities in Asturias (Spain): Gijón and Oviedo
MIGUEL ÁNGEL SUÁREZ SUÁREZ
- 72-86 El patrimonio como legitimador del poder (turístico)
Heritage as a legitimate of (tourist) power
LLUÍS PIBERNAT RIERA

Temática libre

- 88-101 La inclusión social en los museos: Comparativa entre la plataforma Apropa Cultura y la gestión del ámbito social del Área Educativa del Museo Thyssen-Bornemisza
Social inclusion in museums: Comparison between Apropa Cultura and the management of the social area of the Educational Area of the Thyssen-Bornemisza Museum
JOANA MUÑOZ MORA
- 102-115 El patrimonio y las fuentes materiales en la práctica docente de la Educación Primaria en la Región de Murcia
Cultural Heritage and Material Sources in Primary Education teaching practices of the Región de Murcia
MARÍA JOSEFA MORALES RODRÍGUEZ | ALEJANDRO EGEA VIVANCOS | LAURA ARIAS FERRER
- 116-129 Comunicación y educación en los museos de la música en Europa
Communication and Education in Music Museums in Europe
MARÍA VINENT CÁRDENAS | CAROLINA MARTÍN PIÑOL | JOSEP GUSTEMS CARNICER

Desde y para el museo y el patrimonio

- 131-144 El programa educatiu del Conjunt rupestre de la Roca dels Moros (Cogul, Lleida): identitat, coeducació i competències per a la inclusió educativa
The educational program of the Roca dels Moros rock shelter (Cogul, Lleida): identity, coeducation and competencies for inclusive education
MARIA CACHEDA PÉREZ | CLARA LÓPEZ BASANTA | ANNA TORRES FERNÁNDEZ

Miscelánea

- 146-149 Ciudad educadora y turismo responsable
EUGENI OSÁCAR MARZAL

MONOGRAFÍAS

**La utilització política del patrimoni cultural català
després de la Guerra Civil**

The political use of catalan cultural heritage after the Civil War

MERCÈ GRACIA SÁNCHEZ

La utilització política del patrimoni cultural català després de la Guerra Civil

The political use of catalan cultural heritage after the Civil War

MERCÈ GRACIA SÁNCHEZ

Mercè Gracia Sánchez. Universitat de Barcelona
mgracias@ub.edu

Recepción del artículo: 13-05-2017. Aceptación de su publicación: 13-08-2017

RESUM. En el present article, tractarem, a nivell general, de la política al voltant del patrimoni cultural durant els primers anys de la postguerra i ens centrarem, en especial, en les gestions polítiques realitzades pel govern franquista per la recuperació i el retorn del patrimoni cultural català que havia estat evacuat a l'estranger durant la guerra.

Un dels objectius principals de la política patrimonial del règim franquista en la primera etapa de la postguerra es va centrar en la utilització política del patrimoni cultural. Principalment va incidir recurrentment en la idea de que l'espoli, destrucció i pèrdua dels béns culturals durant la Guerra havia estat obra del govern de la República en exclusiva. Una segona fita important va ser la recuperació de manera immediata del patrimoni dipositat a l'estranger. Aquests dos aspectes van ser, podríem dir, més importants que la pròpia protecció del patrimoni perquè els reconeixia —a través de una gran política propagandística— com els únics “salvadors” del patrimoni i, per extensió, de tot allò que representava. Un discurs retòric que els va permetre la construcció d'un nou relat històric que va romandrà durant tota la dictadura.

PARAULES CLAU: Patrimoni cultural català, postguerra, franquisme, ús polític del patrimoni, propaganda política.

ABSTRACT. In this article, we will deal, in general, the policy related to cultural heritage during the first years of the post-war period and we will focus, in particular, on the political efforts made by the Francoist government for the recovery and Return of the Catalan cultural heritage that had been evacuated abroad during the war.

One of the main objectives of the cultural heritage policy of the Franco regime in the first stage of the post-war focused on the political use of cultural heritage. Mainly it stressed, in a recurrent way, on the idea that the looting, destruction and loss of cultural heritage during the war had been made by the Government of the Republic exclusively. A second important objective was the immediate recovery of the heritage deposited abroad. These two aspects were, we might say, more important than the own protection of heritage because they were recognized —through a great propaganda policy— as the only “saviours” of the heritage and, by extension, of everything that it represented. A rhetorical discourse that allowed them to build a new historical narrative that will remain throughout the dictatorship.

KEYWORDS: Catalan cultural heritage, post-war period, Francoism, political use of heritage, political propaganda.

INTRODUCCIÓ

Aquest treball parteix d'una recerca recent sobre l'anàlisi de les polítiques culturals que van afectar la protecció del patrimoni i el seu ús polític i ideològic durant la Guerra Civil i en la immediata postguerra a Catalunya.

Entre el 1936 i el 1939, el patrimoni cultural va jugar a Catalunya i a l'Estat espanyol un rol important i va ser una eina de confrontació i de propaganda pel seu valor simbòlic, i les actuacions de salvaguarda que es van prendre no van estar exemptes d'utilització política per ambdós bàndols enfrontats.

El conflicte pels usos del patrimoni no es va acabar amb la guerra, sinó que va continuar a la postguerra. La política sobre el patrimoni cultural d'aquest període, per a Alted (2003:116), es va concentrar, bàsicament, en tres aspectes: la localització i la recuperació dels dipòsits organitzats pels republicans; la recuperació dels béns evacuats a l'estranger, tant pel govern republicà com pel govern de la Generalitat —la tasca més urgent atesa la imminència de la Guerra Mundial—, i la política de restitució del patrimoni. Al nostre entendre, caldria afegir d'altres factors importants que van afectar la política al voltant del patrimoni cultural, com van ser la depuració del personal de l'administració, la propaganda negativa del nou govern amb el propòsit d'anul·lar la tasca realitzada per la República i, per últim, la reconstrucció monumental, tant civil com religiosa, a la que es va donar molta importància.

Tot aquest aparell organitzatiu va estar envoltat d'un discurs propagandístic que es va evidenciar tant a la premsa com a les normatives que s'anaven promulgant o publicacions més científiques o especialitzades —que són els elements en els que ens hem centrat en aquest article—, encara que hi va haver d'altres instruments propagandístics com el cinema o la pròpia estètica del nou règim que enaltia el triomf del franquisme i la figura de l'heroi, aspectes que s'evidenciaven tant en l'escultura com en l'arquitectura, per exemple.

En el resum que presentem ens hem fixat en l'anàlisi de les polítiques d'actuació a la immediata postguerra que van afectar el retorn del patrimoni cultural català evacuat durant la guerra a l'estranger¹. Actuacions que van anar acompanyades d'una forta propaganda i que van suposar l'ús polític i ideològic del patrimoni. No hem tractat, però, qüestions més tècniques com les polítiques de restauració, la reconstrucció arquitectònica i monumental o la reorganització del patrimoni pública català — que va comportar la posada en marxa o la reobertura dels museus i espais patrimonials catalans—, que encara que són temes cabdals en la política franquista de postguerra, a la nostre consideració, són temes que per la seva rellevància i dimensió superen l'espai d'aquest article.

¹ Es tractava, per una banda, del patrimoni català, format bàsicament per fons religiosos i de col·leccions particulars, que havia estat dipositat prop de la frontera amb França i que havia sortit conjuntament amb el patrimoni espanyol cap a Ginebra, el febrer de 1939 i, per altra, d'una bona part del Museu d'Art de Catalunya, que havia estat dipositat a Olot com a mesura

LA POLÍTICA AL VOLTANT DEL PATRIMONI CULTURAL CATALÀ A LA POSTGUERRA

Des de l'1 d'abril del 1939, data en que es donava per acabada oficialment la guerra, l'objectiu polític del govern de Franco va ser esborrar tot allò que la República havia construït. Progressivament, com es sabut, Franco assumí el control de tot el poder en ell mateix a través de la llei de 8 d'agost de 1939 de modificació de l'*Organización de la Administración Central del Estado* (BOE, núm. 221, pp. 4326-4327, 1939).

En l'àmbit cultural, tanmateix, cal considerar dos aspectes que influenciaren la política cultural de la primera postguerra: un, el fet que gran part dels intel·lectuals i professionals de la cultura s'havien exiliat o havien desaparegut en la guerra i, l'altre, la continuïtat de diversos elements de la política cultural republicana. Així, la llei de patrimoni cultural de la República de 1933, *Ley sobre la Defensa, Conservación y Acrecentamiento del Patrimonio Histórico-artístico Nacional*, va ser respectada —encara que va haver intents d'elaborar una nova normativa²— i va estar vigent durant tot el franquisme, fins i tot el va superar.

Pel franquisme, era necessari construir una nova història oficial per tal de legitimar el govern de Franco, amagant i manipulant el que havia passat sobre les destruccions, l'espòli i la dispersió del patrimoni durant la guerra. La propaganda franquista durant la Postguerra va incidir en el discurs heroic i en la voluntat de recuperar la història d'un passat imperial i d'unitat nacional, i una de les vies per aconseguir-ho va ser el patrimoni cultural. A la vegada, es va encarregar de fer responsable la República de la destrucció i de la desaparició del patrimoni durant la Guerra Civil, la qual cosa feia necessària la reconstrucció de les ciutats i poblacions. Això va contribuir encara més al canvi de símbols, la cultura i del paisatge urbà, i va permetre fer evident la política instaurada, construint un discurs propi per manipular la memòria i reinventar una nova crònica dels fets.

Aquesta tasca propagandística va ser tant important o, potser més, que la de protegir i recuperar el patrimoni cultural (Esteban, 2008). Per construir aquesta nova «història oficial» calia escombrar l'etapa anterior i una manera de fer-ho va ser a través de la depuració administrativa, tant la institucional com la del personal, i la derogació legislativa.

El Marquès de Lozoya (1940:3)³ va sintetitzar en una editorial de la revista *Archivo Español de Arte* els objectius de la política patrimonial franquista després de la guerra:

Reparar los daños de la guerra es la más urgente
tarea de los españoles de este momento; reanudar

preventiva davant els bombardejos, que va travessar la frontera cap a París per a formar part d'una exposició d'art català medieval, el març de 1937.

² Entre setembre i octubre de 1938 es va elaborar un projecte de llei, *Ley de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional*, de la mà de Pedro Muguruza i el Marquès de Lozoya. Encara que el projecte no es convertí en llei atès l'evolució de la guerra, va ser el primer pas amb el que el govern de Burgos va començar a desenvolupar mecanismes en matèria de protecció del patrimoni cultural (Alted, 2003).

³ Juan Contreras y López de Ayala, Marquès de Lozoya —com signava els seus escrits—, va ser Director General de Bellas Artes, en substitució d'Eugeni d'Ors, des del 25 d'agost de 1939.

el trabajo interrumpido e infundir en él las altas aspiraciones que están en la médula de la España de Franco. La investigación de nuestro arte, valor singularísimo en la cultura hispánica y por la cual nuestra Patria no perdió nunca el rango de primera potencia, era una de las tareas a que con afán y mejor provecho se consagraban los eruditos españoles antes de 1936. Interrumpida por los grandes sucesos de los últimos años, es preciso volver a la continuidad de la obra, con el optimismo y la alegría que prenden en toda la vida española después de la Victoria...

Com s'evidenciava a la premsa, als discursos o inclús en les publicacions més científiques i en les paraules del Marqués de Lozoya, el patrimoni era utilitzat per part del govern i dels responsables franquistes com una eina per menystenir la feina feta pels republicans i mostrar-se com els únics salvadors del patrimoni historicoartístic.

A Catalunya, l'arribada de les tropes franquistes va suposar l'abolició de la Generalitat —en realitat ja havia estat suprimida el 1938 amb una llei del Ministerio del Interior, de 5 d'abril de 1938 (BOE, núm. 534, p. 6674, 1938), —i el setembre de 1939 es deixaven sense efecte les disposicions del Parlament de Catalunya amb la *Ley de 28 de septiembre de 1939, dejando sin efecto todas las leyes, disposiciones y doctrinas emanadas del Parlamento de Cataluña y del Tribunal de Casación* (BOE, núm. 273, p. 5421, 1939). Des del punt de vista del patrimoni, la nova organització implicà que tots els béns patrimonials i documentals dels serveis de Belles Arts, Museus i Biblioteques que havien estat traspassats a la Generalitat passessin al Ministerio de Educación Nacional, a través de l'ordre de 28 de gener, «determinando la situación de los Centros, Servicios y personal que pasaron a la Generalidad de Catalunya y regulando su funcionamiento» (BOE, núm. 34, p. 643, 1939). No obstant, l'Estat va cedir la gestió dels projectes educatius i culturals a les Diputacions Provincials i les corporacions municipals amb l'ordre de 15 de febrer de 1939, «sobre recuperación de instituciones por las Diputaciones» (BOE, núm. 47, p. 838, 1939).

Tot i així, la gestió de la Diputació de Barcelona, per exemple, va estar fortament controlada pel govern central i molt limitada en les seves competències. Aquest organisme només va tenir la titularitat directa sobre unes poques institucions —com la Biblioteca de Catalunya, l'Escola de Bibliotecàries, el Museu Marítim, el Museu Arqueològic o l'Escola de teixits de punt a Canet de Mar, entre d'altres— amb uns pressupostos molt deficitaris i sense recursos per decidir i gestionar el seu funcionament (Gassol, 2011).

LES GESTIONS POLÍTIQUES DE LA RECUPERACIÓ I DEL RETORN DEL PATRIMONI CULTURAL CATALÀ DESPRÉS DE LA GUERRA

Finalitzada la guerra, el govern de Franco va invertir molts esforços en recuperar tots els béns confiscats i emmagatzemats per la República arreu del territori espanyol i català, a més d'aquells que havien sortit a l'estranger com a mesura de protecció. En aquells moments, la situació d'aquests últims era complicada perquè, la situació política i econòmica del l'Estat espanyol era difícil i també ho era la situació europea, ja que s'estava preparant una guerra i, per aquest últim motiu, calia recuperar amb urgència les obres atès que el conflicte internacional podia influir en la seva tornada.

El retorn del patrimoni català a l'estranger es va efectuar a través de dues vies de negociacions. D'una banda el patrimoni dipositat a Ginebra, junt amb el patrimoni cultural espanyol, va ser retornat gràcies als tractats internacionals del govern de Franco amb França i Suïssa, malgrat els esforços del govern de la República en l'exili per evitar-ho. D'altra, la recuperació de les obres que es trobaven a París —que havien format part de l'exposició d'Art Català, primer, al *Jeu de Paume* i, després, al castell de *Maisons-Laffitte*— va estar dirigida pel govern franquista, però a la vegada van estar-hi implicats alguns dels professionals que van formar part de l'organització de l'exposició, com és el cas de Joaquim Folch i Torres, i les noves institucions gestores del patrimoni cultural a Catalunya reorganitzades sota el franquisme, com va ser el cas de la Junta de Museus de Barcelona.

Segons Folch i Torres⁴, malgrat que la situació política era delicada entre França i Espanya atès que el govern francès no reconeixia al govern de Franco —cosa que no passaria fins al 25 de febrer de 1939—, les obres van poder tornar a Catalunya sense massa problemes perquè el Museu del Louvre, dipositari de la col·lecció, reconeixia que les obres exposades a París pertanyien al Museu de Barcelona, per la qual cosa Folch i Torres va aprofitar aquesta circumstància i proposà a les autoritats de la Direcció General de Belles Arts francesa reconèixer la nova Junta de Museus com a propietària d'una part de les obres. Els tràmits es van iniciar a través d'Eugeni d'Ors, Director General de Bellas Artes del govern de Burgos i membre de la Junta de Museus, que es trobava a París en aquells moments. Però mentre es feien les gestions, el govern de Franco va ser reconegut per la República Francesa amb l'acord de Bérard-Jordana, pel que les negociacions s'hagueren de continuar per la via diplomàtica.

En aquest sentit, cal considerar, també, les gestions de la Comissió Municipal de Barcelona, encapçalada per l'alcalde Miguel

⁴ D'acord amb l'informe que va dur a terme per tal de defensar-se davant el tribunal de depuració franquista, *Gestión del Director de los Museos de Arte de Barcelona durante el período 19 de julio de 1936 al 18 de septiembre de 1940*, transcrit per Guardia (1993).

Mateu. En la seva visita a Burgos per tal de presentar els projectes de reconstrucció de l'Ajuntament, Mateu va exposar la voluntat de col·laborar amb el govern de Franco en les negociacions per a la reintegració de les col·leccions catalanes dipositades a Paris (*La Vanguardia Española*, 4 d'agost de 1939, p. 1). Segons l'Acta de la sessió de la Junta de Museus de Barcelona del 29 de març de 1939, es notificava que Eugeni d'Ors havia aconseguit, en nom de la Junta de Museus, les col·leccions exposades a *Maisons-Laffitte*⁵; i així mateix s'acordava que Folch i Torres, a qui d'Ors havia donat la custòdia de les obres, s'encarregués de gestionar el seu retorn.

La problemàtica de la recuperació de les obres catalanes a França va estar condicionada, per una banda, per qüestions econòmiques (Gracia i Munilla, 2011), ja que les quantitats necessàries de les despeses del transport eren difícils d'obtenir. El pressupost de 50.000 francs lliurat per l'Ajuntament de Barcelona a través del Ministerio de Asuntos Exteriores era absolutament insuficient⁶ i calien més diners per cobrir les despeses. Finalment, l'alcalde de Barcelona, el 20 de juliol de 1939, sol·licitava al ministre d'Hisenda el pressupost de 96.000 francs a càrrec de l'Ajuntament, a través del Banco Español de Crédito⁷. Per altra, hi hagueren interferències entre les persones implicades en la gestió de recuperació de les obres: Eugeni d'Ors, que rebia oficialment les obres, Folch i Torres, encarregat de custodiar les col·leccions, Josep M. Sert⁸, que va tenir un paper important en les negociacions internacionals, i Pedro Muguruza, cap del Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional (SDPAN), que havia arribat a Paris per fer-se'n càrrec. L'entrellat de les gestions per recuperar el patrimoni no fou fàcil i no es va resoldre fins l'agost del 1939. Segons *La Vanguardia Española* (4 d'agost de 1939, p. 5), en aquesta data, les col·leccions de *Maisons-Laffitte* ja estaven en possessió dels delegats del patronat del Museu d'Art de Barcelona: «Han sido recuperadas para el Museo de Arte las series que actualmente se encuentran en depósito en el castillo de Maisons-Laffitte, cerca de París, y de ellas ha tomado ya posesión una representación del Patronato del Museo».

Recuperades les obres, el govern franquista posà en marxa el retorn del patrimoni català. Pedro Muguruza va rebre les obres i va encaçar el comboi que va sortir de l'estació de Poissy el 12 de setembre de 1939. El tren va arribar a Portbou quatre dies després. A Girona van quedar dos vagons amb les obres del bisbat i, finalment, el patrimoni cultural català va arribar a Barcelona el dia 17 a l'estació de França (*La Vanguardia Española*, 19 de setembre de 1939, p. 2).

Un cop a Barcelona, les obres catalanes van quedar custodiades per la Guàrdia Civil fins a ser transportades a la seu del Museu

⁵ En la mateixa sessió Teresa Amatller, membre de la Junta, comunicava que en una sessió anterior, s'havia acordat que d'Ors es fes càrrec de les col·leccions. ANC1-715-T-787.

⁶ En una comunicació presentada en la mateixa sessió de la Junta de Museus de Barcelona del dia 29 de març de 1939, Joan Antoni Maragall, membre de la Junta, presupostava el trasllat de les obres de Paris a Barcelona en 100.000 francs. ANC1-715-T-787.

⁷ Segons carta de Miguel Mateu a Pedro de Muguruza. IPCE. Fons SDPAN. Caja 79. Citat per Gracia i Munilla (2011).

⁸ En aquells moments era un pintor reconegut internacionalment, molt ben situat i amb connexions entre la classe dirigent de l'Espanya franquista i la francesa (Colorado, 1991).

d'Art de Barcelona, i una vegada revisades i inventariades es van retornar les que eren d'altres institucions.

Una vegada més, la premsa recollia la notícia de la recuperació del patrimoni cultural català procedent de París amb un discurs favorable al nou règim, inculpant a l'anterior govern d'haver-se apropiat dels béns culturals catalans:

Los objetos de arte del patrimonio artístico de Cataluña, recuperados milagrosamente de las garras rapaces de los rojos comenzaron a ser trasladadas ayer [19 de setembre de 1939] al Palacio del Museo de Monjuich desde los vagones en que hicieron el viaje [...] La recuperación de este importante número de obras de arte representa para Cataluña un enorme consuelo dentro del dolor inevitable —y todavía lacerante— que ha sido para ella el despojo monstruoso de que la hicieron víctima. (*La Vanguardia Española*, 20 de setembre de 1939, p. 7).

D'altra banda, el patrimoni artístic català dipositat a Ginebra junt a les col·leccions espanyoles que havien estat evacuades pel govern de la República, ja havia arribat a Barcelona. La premsa, també, es feia ressò del fet:

En la mañana de ayer [12 d'agost de 1939], y en tren especial procedente de Madrid, han llegado importantes fondos de arte que fueron llevados por los rojos al extranjero y que en Ginebra han sido rescatados por nuestro Gobierno. Constaba el tren de catorce unidades, conteniendo más de quinientas cajas con tablas románicas y góticas de los museos de Barcelona, Solsona y Vich, las tablas góticas de la Catedral de Barcelona y Tarragona, 44 cajas del Archivo de la Catedral de Tortosa y valiosos fondos de colecciones particulares, tales como Mateu, Amatller, Macaya, Cabot y otros. (*La Vanguardia Española*, 13 d'agost de 1939, p. 2).

El nou govern, com hem comprovat, s'atorgà tot el mèrit de la protecció i la salvaguarda del patrimoni cultural, presentant els republicans com a únics responsables de la destrucció i desaparició dels béns artístics i històrics. Va ser un discurs propagandístic i reiteratiu que continuaria durant tota la dictadura.

EL PATRIMONI CULTURAL I LA PROPAGANDA FRANQUISTA

Com hem apuntat, el patrimoni va tenir en la Guerra Civil una dimensió sociopolítica i simbòlica fonamental, esdevenint un element de confrontació militar i ideològica. Aquest ús polític i simbòlic del patrimoni no va acabar amb la pròpia guerra, sinó que va anar més enllà durant el franquisme.

Les referències a la destrucció del patrimoni a mans dels republicans i les acusacions de vendre el patrimoni eren constants i les retòriques franquistes es fixaven en menystenir la tasca realitzada pels republicans i en mostrar la voluntat de destrucció intencionada. Per contra, els franquistes apareixien com a únics salvadors del patrimoni cultural i es lloava la seva tasca de protecció i recuperació del patrimoni:

Los agentes de Recuperación artística continúan desarrollando una intensa y fructífera labor. Con brillante servicio ha sido el de rescatar el tesoro de la Catedral de Sigüenza, que los rojos habían acumulado en los talleres de la Compañía de ferrocarriles de M.Z.A. para su remisión al Extranjero, lo que pudo evitarse por la celeridad del avance de las tropas nacionales. El alto personal de la Compañía puso en conocimiento de la Comisaría General de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional este hecho, lográndose con ello, rescatar el tesoro. (*ABC*, 12 d'abril de 1939, p. 8).

La premsa franquista a Catalunya també es centrava en posar de manifest el mèrit del nou règim en la recuperació del patrimoni català.

El Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional continúa sus labores en Barcelona, descubriendo diariamente nuevos depósitos de objetos artísticos y religiosos robados por los rojos, sindicatos y organizaciones marxistas, unas veces con afán, perfectamente burgués, decorativo y otras con fines lucrativos. En la Casa gremial del Arte Mayor de la Seda, llevadas por un sindicato, han aparecido dos imágenes de la Virgen y numerosas joyas y monedas; el «Casal Francesc Macià» había acumulado libros y cuadros de todo origen, mientras en el ministerio de Instrucción Pública los

analfabetos que lo ocuparon llenaban sus paredes de joyas y telas de Lucas, etc., y en la casa de Cambó centralizan los despojos valiosísimos hechos por todo Cataluña. (*La Vanguardia Española*, 2 de febrer 1939, p. 10).

Javier de Salas, Comisario-Delegado de la Dirección General de Bellas Artes i Director del Museo de Bellas Artes de Cataluña en funcions, en una entrevista a *Destino* donava la culpa dels desperfectes del Museu als republicans:

Los graves desperfectos del edificio debidos a la incuria de los tiempos rojos, obligaron a realizar importantes obres de consolidación, que siguen a buen ritmo, pero que no están todavía terminadas. [...]

Las colecciones del Museo no ganaron nada con el régimen de continuos transportes a que las sometieron los rojos, Olot, Darnius, París... Ha sido necesario una larga tarea de reparación, aparte de que, como es natural, algunos objetos no se sabe todavía si deben considerarse como perdidos o recuperables. Sabemos robado un cajón del monetario y otros objetos valiosos. Con todo, nos queda la alegría de saber que el tesoro de arte románico está integro. (*Destino*, núm. 194, 5 d'abril de 1941, p.11)

Un cop el franquisme va recuperar el patrimoni historicoartístic de mans dels republicans, es van dedicar a realitzar tota una sèrie d'exposicions arreu de l'estat espanyol amb finalitats propagandístiques amb el títol de *Arte Recuperado*; aquestes exposicions són testimoni de l'ús polític del patrimoni per demostrar les seves tesis de destrucció sistemàtica per part dels republicans. Una de les primeres va ser l'exposició de fotografies realitzada a Granada el 2 de gener de 1938, *Exposición de obras de arte destrozadas por el marxismo, recogidas por el Servicio Artístico de Vanguardia* (Junta de Cultura Histórica y Tesoro Artístico, 1938).

Li seguiren *De Barnabá da Modena a Francisco de Goya. Exposición de pinturas de los siglos XIV al XIX recuperadas por España*, inaugurada el 7 de juliol del 1939 al Museu del Prado, formada principalment per les obres provinents de Ginebra (Colorado 2010). A l'abril de 1939, el SDPAN organitzà una altra *Arte mutilado por los rojos*. El maig del mateix any, s'exposà a València: *Martirio del Arte y huellas de la barbarie roja* (Esteban, 2008).

Diego Reina de la Muela (1944, p. 126 citat per Viejo-Rose, 2011b), arquitecte, en el seu *Ensayo sobre las directrices arquitectónicas de un estilo imperial* resumia, des de la perspectiva franquista, la destrucció del patrimoni, la salvació i la reconstrucció, seguint amb les seves premisses recurrents d'inculpació de l'espoli als republicans i mostrant Franco com el salvador del patrimoni i de la nació:

Durante [la guerra] la necesidad militar y olas de odio destruyeron las obras de arte, demolieron casas y arrasaron la arquitectura. El paso de las milicias rojas fue señalado por el saqueo sistemático y un rastro de fuego. Finalmente, sobre estas ruinas triunfó el espíritu nacional y cuando el 1 de abril la sede del Generalísimo emitió su despacho final, las vibraciones de combate cesaron, se silenció el trueno en el aire, y más allá sobre los campos torturados, cayó un silencio monacal de monasterios castellanos. Con la mirada fijada en la voluntad de quienes cayeron, España reformó sus filas para ganar la batalla de la paz.

Per la seva part Lasso de la Vega, en representació del Ministro de Educación Nacional, es pronunciava en la mateixa línia en l'acte de reobertura del Museu Arqueològic de Barcelona:

...gracias a la espada victoriosa del Caudillo vuelven a nuestra patria los tesoros artísticos llevados allí por los rojos, con el indigno propósito de especular con ellos. Ha nacido esta espada victoriosa de nuestro caudillo —agregó— la que ha salvado no solamente a España, sino a la cultura occidental. (*La Vanguardia Española*, 4 d'agost de 1939, p.3).

Les normatives, com apuntaven, també van ser un mitjà de lloança i enaltiment de la tasca de salvaguarda i recuperació dels béns culturals del nou règim polític i d'acusacions i recriminacions als republicans de destrucció i pillatge del patrimoni. Un dels primers exemples el trobem abans de finalitzar la guerra, el 22 d'abril de 1938, en la introducció al decret de creació del SDPAN (BOE, núm. 549, de 23 d'abril de 1938, pp. 6920-6922).

La necesidad de reorganizar el servicio de recuperación del Patrimonio artístico nacional y también de las obras de arte de propiedad particular

sometidas a los azares de la guerra, cuando no a la furia destructora y a la improbidad adquisitiva de las turbas, gobiernos y otras formas de bandería, en que se ha materializando la resistencia roja, corresponden a un anhelo tan vivo y claramente sentido, que resulta inútil detenerse en su proclamación.

Un altre exemple es pot llegir en el preàmbul de la llei de 30 de gener de 1940 per la qual l'Estat es feia amb la propietat de tots els béns expropiats, espoliats o confiscats durant la guerra pel govern republicà (BOE, núm. 37, de 6 de febrer de 1940, pp. 971-972):

Durante la dominación roja se han realizado innumerables actos de expoliación de valores, joyas, muebles, objetos de arte, pertenecientes unos al Estado o a Corporaciones públicas, y otros particulares, que han sido exportados al extranjero. En muchos casos es imposible distinguir los actos de expoliación a de robo, perpetrados con todas las características de los delitos comunes, de aquellos otros en que se pretendió cubrir, con el aspecto externo de una fingida legalidad, el despojo realizado por gentes que se atribuían funciones de autoridad o de gobierno.

La defensa del patrimoni es convertí en un bon instrument de propaganda del règim cara a la opinió pública, contraposant el robatori sistemàtic i la destrucció del patrimoni cultural a mans dels «rojos» amb el rescat «gloriós» realitzat per Franco, aquestes idees centrals van comportar amagar l'espoli sistemàtic que el propi règim havia portat a terme durant i després de la guerra. Aquests elements propagandístics serien recurrents durant tota la Postguerra fins pràcticament la democràcia. El franquisme no va reconèixer les mesures de protecció que la República havia dut a terme per defensar el patrimoni, ni tan sols a nivell professional, ja que gràcies al treball realitzat pels tècnics republicans van poder localitzar i recuperar el patrimoni salvat.

CONCLUSIONS

Com en d'altres conflictes, a la Guerra Civil el patrimoni va ser un objectiu militar i va ser utilitzat políticament pel que representava. Posteriorment, una de les mesures polítiques en vers al patri-

moní cultural del règim franquista durant la primera postguerra es va orientar a recuperar el patrimoni cultural català i espanyol, que havia estat confiscat per la República, tant el que havia estat emmagatzemat en diferents dipòsit arreu del territori com aquells béns que havien estat traslladats a l'estranger com a mesura de protecció. Aquest fet va proporcionar un element de propaganda al nou règim per presentar els republicans com els únics destructors i espoliadors de l'art i la cultura, adjudicant-se tot el reconeixement de la salvaguarda del patrimoni cultural, a la vegada que posaven en marxa la planificació de la reconstrucció del país tant urbanística i monumental com ideològica, homogeneïtzant els símbols i la memòria.

Per concloure volem fer unes breus reflexions o consideracions sobre les destruccions del patrimoni en períodes de guerra i les seves repercussions polítiques un cop superat el conflicte.

No hi ha dubte de que les conseqüències que tenen les guerres i les postguerres en la manera de valorar el patrimoni, en donar forma a la memòria i en consolidar la identitat transcendeixen en el temps. A la Guerra Civil espanyola, el patrimoni va tenir una utilització simbòlica i política molt rellevant, fins al punt de convertir-se en un element de confrontació entre els dos bàndols implicats.

El patrimoni va operar en multitud d'identitats contraposades, convertint-se en el reflex dels conflictes i oposicions de la Guerra. Una divisió que va comportar una separació no només política sinó també social.

A la Postguerra, el franquisme va celebrar a través del patrimoni i de la reconstrucció monumental el seu poder absolut, la construcció d'arcs triomfals i les referències monumentals a la victòria, en són un exemple, que com apunta Viejo-Rose (2011a:57), són una manera deliberada de «memorialitzar» la guerra monumentalment.

Unes qüestions tan complexes i polèmiques forçosament deixen moltes qüestions obertes. Obertes no només des d'un punt de vista de la recerca, sinó també perquè encara avui en dia molts d'aquests aspectes estan presents, d'una manera o d'altra, en la memòria —en la col·lectiva i en la pública— encara no absolutament tançada. No obstant, la història de l'ús ideològic de l'espòli i destrucció del patrimoni cultural català durant el franquisme és encara un camí per recórrer. ¶

REFERÈNCIES

- Alted, A. (2003). Recuperación y Protección de los Bienes Patrimoniales en la zona Insurgente: El Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional. Dins I. Algerich, i J. Ara. (Coords.), *Arte protegido: Memoria de la Junta del Tesoro Artístico durante la Guerra Civil*, (pp. 97-123). Madrid: Museo Nacional del Pardo.
- Ayer llegaron 14 vagones con objetos artísticos recuperados. *La Vanguardia Española*, 13 d'agost de 1939, p. 2.
- Colorado, A. (1991). *El Museo del Prado y la Guerra Civil. Figueras — Ginebra, 1939*. Madrid: Museo del Prado.
- Colorado, A. (2010). La política franquista sobre el patrimonio en la inmediata posguerra. En A. Colorado (Ed.), *Patrimonio, Guerra Civil y Posguerra: Congreso internacional* (pp. 99-122). Madrid: Universidad Complutense.
- Decreto de 22 de abril de 1938 de Creación de la *Comisaría General del Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional*. BOE núm. 549, pp. 6920-6922 (1938).
- Esteban, J. (2008). El primer franquismo ¿La ruptura de un proceso en la intervención sobre el patrimonio? Dins J. I. Casar i J. Esteban (Eds.), *Bajo el signo de la Victoria* (pp. 21-70). València: Pentagraf Editorial.
- Gassol, O. (2011). *De la utopia mediterrània a la realitat provincial. El projecte cultural de la Diputació de Barcelona durant el primer franquisme*. Barcelona: Fundació Carles Pi i Sunyer.
- Gracia, F. i Munilla, G. (2011). *Salvem l'Art!: la protecció del patrimoni cultural català durant la Guerra Civil, 1936-1939*. Barcelona: La Magrana.
- Guardia, M. (1993). El patrimoni artístic català durant la Guerra Civil: un informe inèdit de J. Folch i Torres. *Butlletí MNAC*, 1, 1, 303-321.
- Junta de Cultura Històrica y Tesoro Artístico. (1938). *Catálogo de la exposición de obras destrozadas por el marxismo, recogidas por el Servicio Artístico de Vanguardia*. Granada: Gobierno Militar.
- La recuperación artística en Barcelona. *La Vanguardia Española*, 2 de febrer 1939, p. 10
- Las gestiones de la Comisión Municipal de Barcelona. *La Vanguardia Española*, 4 d'agost de 1939, p. 1.
- Ley del Ministerio del Interior, de 5 de abril de 1938, BOE, núm. 534, p. 6674 (1938).
- Ley de 8 de agosto de Modificación de la Organización de la Administración Central del Estado, BOE núm. 221, pp. 4326-4327 (1939).
- Ley de 28 de septiembre de 1939, dejando sin efecto todas las leyes, disposiciones y doctrinas emanadas del Parlamento de Cataluña y del Tribunal de Casación, BOE núm. 273, p. 5421 (1939)
- Ley de 30 de enero de 1940 sobre declaración de propiedad a favor del Estado de los bienes muebles que hubieren sido expropiados, expoliados o confiscados en la zona de España sometida a la dominación marxista después del día 18 de julio de 1936 y que se encuentren en el extranjero, BOE, núm. 37, pp. 971-972 (1940).
- Los tesoros artísticos recuperados. *La Vanguardia Española*, 20 de setembre de 1939, p. 7.
- Marqués de Lozoya. (1940). Editorial. *Archivo Español de Arte*, 40, 3-4.
- Orden de 28 de enero de 1939 determinando la situación de los Centros, Servicios y personal que pasaron a la Generalidad de Catalunya y regulando su funcionamiento, BOE, núm. 34, p. 643 (1939).
- Orden de 15 de febrero de 1939 sobre recuperación de instituciones por las Diputaciones, BOE, núm. 47, de 16 de febrer, p. 838 (1939).
- Próxima apertura de Museos, entre ellos, el de Arte, de Barcelona, *La Vanguardia Española*, 4 de agosto de 1939, p. 5.
- Reapertura del Museo de Bellas Artes de Cataluña. *Destino*, núm. 194, 5 d'abril de 1941, p. 11
- Se evita la salida de España del Coro de la catedral de Sigüenza. *ABC*, 12 d'abril de 1939, p. 8.
- Se halla ya en Barcelona gran parte de los tesoros artísticos de Cataluña que los rojos se llevaron a Francia. *La Vanguardia Española*, 19 de setembre de 1939, p. 2.
- Se inauguró ayer, quedando abierto al público, el Museo Arqueológico, *La Vanguardia Española*, 4 d'agost de 1939, p. 3.
- Viejo-Rose, D. (2011a). Destruction and reconstruction of Heritage Impacts on Memory and Identity. Dins Anheier, H. i Raj Isar (eds.), *Heritage, Memory & Identity* (pp. 53-62). London, SAGE.
- Viejo-Rose, D. (2011b). *Reconstructing Spain: Cultural Heritage and Memory after Civil Wars*. Eastbourne: Sussex Academic Press.

HER&MUS

HERITAGE & MUSEOGRAPHY

Her&Mus. Heritage and Museography es una revista de publicación anual que recoge artículos sobre patrimonio y museos, con una especial relevancia a sus aspectos didácticos, educativos y de transmisión del conocimiento. En la revista tienen cabida tanto trabajos del ámbito académico como experiencias y reflexiones del ámbito museístico y patrimonial y alcanza tanto el ámbito peninsular como el europeo y el latinoamericano. Por este motivo, se admiten artículos en diversas lenguas, como son el catalán, el español, el francés, el italiano y el inglés.

La revista nace en el año 2008 con el nombre de *Hermes*. Revista de museología (ISSN impreso 1889-5409; ISSN en línea 2462-6465) y su primer número sale a la luz en 2009. Desde el segundo número pasa a llamarse *Her&Mus. Heritage and Museography* (ISSN impreso 2171-3731; ISSN en línea 2462-6457). Inicialmente de carácter cuatrimestral, pasó en 2013 a tener una periodicidad semestral. A partir de 2015 la revista se publica anualmente. Desde sus orígenes ha sido editada por Ediciones Trea y académicamente vinculada a la Universitat de Barcelona. A partir de 2016 se edita exclusivamente en formato digital a través de RACO (<http://raco.cat/index.php/Hermus/index>) como revista científica de la Universitat de Lleida.

HER&MUS

HERITAGE & MUSEOGRAPHY

Her&Mus se encuentra en las siguientes bases de datos y repositorios:

Plataformas de evaluación de revistas:

MIAR (Matriu d'Informació per a l'Avaluació de Revistes).
Catálogo LATINDEX (Iberoamericana).
CIRC (Clasificación Integrada de Revistas Científicas): Valor superior a D.
CARHUS Plus+ 2014: Grupo D.
Journal Scholar Metrics Arts, Humanities, and Social Sciences.

Bases de Datos Nacionales:

DIALNET.
RESH (Revistas Españolas de Ciencias Sociales y Humanas).
DULCINEA.

Catálogos Nacionales:

ISOC (CSIC).

Bases de Datos Internacionales:

LATINDEX (Iberoamericana).
Ulrichs Web Global Series Directory.
European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences (ERIH PLUS).

HER&MUS

HERITAGE & MUSEOGRAPHY

Normas generales para la publicación de artículos en *Her&Mus*.
Heritage and Museography:

- Se pueden presentar manuscritos redactados en catalán, castellano, italiano, francés e inglés.
- En general, serán bienvenidos escritos sobre patrimonio y museos, con una especial relevancia a sus aspectos didácticos, educativos y de transmisión del conocimiento.
- Se admiten principalmente artículos de investigación, pero también se admiten reseñas, experiencias didácticas, descripción de proyectos y artículos de reflexión.
- Se considerará especialmente el rigor metodológico y el interés general del contenido, la perspectiva y el estudio realizado.
- Serán rechazados aquellos manuscritos que se encuentren en proceso de publicación o de revisión en otra revista. Todo manuscrito puede ser rechazado en cualquier momento del proceso editorial en caso de detectarse una mala práctica.
- Los autores deberán enviar sus manuscritos a través de la plataforma RACO.

Normas completas disponibles en:

<http://raco.cat/index.php/Hermus/about/submissions#author-Guidelines>

Proceso de revisión por pares:

Todos los manuscritos recibidos serán inicialmente revisados por la Secretaría Científica de la revista, que comprobará su adecuación a las normas de publicación y a la temática de la revista. Cuando el resultado de esta primera revisión sea favorable, los manuscritos serán evaluados siguiendo el sistema por pares ciegos. Cada manuscrito será evaluado por dos expertos externos al comité de redacción y a la entidad editora.

El plazo de revisión de los manuscritos es de máximo tres meses desde su recepción. Transcurrido dicho periodo, el autor/es será informado de la aceptación o rechazo del original. En los casos de manuscritos aceptados pero cuya publicación esté condicionada a la introducción de cambios y/o mejoras sugeridas por los revisores, sus autores deberán enviar la nueva versión del manuscrito en un plazo máximo de quince días.

Cuando no se derive unanimidad en la valoración del manuscrito, este será remitido a un tercer revisor.

HER&MUS

HERITAGE & MUSEOGRAPHY

■ TREA ■

Universitat de Lleida
Departament de Didàctiques
Específiques

Her&Mus. Heritage and Museography

Universitat de Lleida

Departament de Didàctiques Específiques

Avda. de l'Estudi General, 4

25001 Lleida

Teléfono: +34 973706541

Fax: +34 973706502

Correo-e: revistahermus@gmail.com

Web: <http://raco.cat/index.php/Hermus/index>